

# Atminties

MIESTAS

# daugia-

VALSTYBĖ

# sluoksniš-

REGIONAS

# kumas

*Sudarytojas Alvydas Nikžentaitis*

**LII**  
LEIDVYKLA

Vilnius, 2013

UDK 008  
At29

Knygos rengimą ir leidybą finansavo  
Lietuvos mokslo taryba  
Nacionalinė mokslo programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“  
Finansavimo sutartis Nr. VAT-01/2010

Recenzentai  
Doc. dr. Aurimas Švedas  
Dr. Vitalija Stravinskienė

ISBN 978-9955-847-67-0  
© Lietuvos istorijos institutas, 2013  
© Straipsnių autoriai, 2013

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

## Atminties ir istorijos politika Lietuvoje

### Atminties ir istorijos politikos objektas

Apie istorijos politiką, jos reikalingumą ir galimą žalą pastaruoju metu ypač kalbama daugelyje valstybių. Tačiau dažniausiai tokios diskusijos vyksta, nesigilinant į esminį klausimą: kas yra istorijos politika. O tokį klausimą bent teoriniame lygmenyje yra svarbu aptarti, kadangi, kalbant apie praeities naudojimą viešajame gyvenime, vartojami dar ir kiti terminai: praeities, atminties, atminimo politika. Nors ne vienas autorius pateikė savo vartojamo termino sampratą, tačiau tik keletas bandė aptarti įvairių terminų skirtumus. Vienas iš tokių – vokiečių istorikas Haraldas Schmidas. Šio tyrinėtojo nuomone istorijos politikos tyrinėjimuose, pateiktas terminas „praeities politika“ yra gana problemiškas, būtent dėl to, jog praeitis politikai nėra pasiekiamas. Dėl nepakankamo teorinio apibrėžtumo autorius atmetė ir atminimo politikos terminą. Jo nuomone, atminimas betarpiškai siejasi su individu, nepaisant fakto, jog, kaip yra ne kartą pastebėta literatūroje, visuomenė daro didelę įtaką ir atskiro asmens atsiminimų turiniui. Be to, individo asmeniniai prisiminimai nėra įdomūs politikai, kadangi jos dėmesio centre yra ne pavieniai asmenys, o bendruomenės. Pateikęs kaip supranta šiuos terminus, H. Schmidas tiesiogiai pasisako už istorijos politikos terminą. Jo teigimu, istorijos politika reikėtų vadinti „tokius diskursus ir veiksmus, kurių pagalba istorija, virtusi kolektyvui svarbios praeities viešojo gyvenimo reprezentacija, yra naudojama politiniams tikslams realizuoti“<sup>1</sup>. Pasisakydamas už istorijos politikos terminą, šis autorius mano, jog istorijos politikos objektas yra istorinės arba politinės, tačiau ne atminimo kultūros

<sup>1</sup> H. Schmid, Konstruktion, Bedeutung, Macht. Zum kulturwissenschaftlichen Profil einer Analyse von Geschichtspolitik, H. A. Heinrich, M. Kohlstruck (Hg.), *Geschichtspolitik und sozialwissenschaftliche Theorie*, Stuttgart 2008, S.75–98.

elementai, visų pirma dėl to, jog pats atminimo kultūros terminas nėra sistemškai koncepcionalizuotas ir dažnai vartojamas kaip istorinės kultūros sinonimas<sup>2</sup>.

Verti dėmesio ir kitų tyrinėtojų konceptualūs bandymai apibrėžti istorijos politikos ir atminimo kultūrų santykį. Antai, lenkų autorių Michalo Luczewskio ir Paulinaos Bednarz–Luczewskaos teigimu, istorijos politika laikytina valstybinių institucijų vykdoma atminties politika, kai tuo tarpu visuomenės grupių, naudojančių istoriją politikos tikslams vykdomi veiksmai vadintini atminimo kultūra. Jų nuomone, kalbant apie praeities naudojimą viešajame visuomenės gyvenime, istorijos politika ir atminimo kultūra yra tiesiog sinonimai<sup>3</sup>.

Abu pateikti bandymai tiksliau apibrėžti istorijos politikos turinį nėra visiškai sėkmingi. Galėtume tarsi ir pritarti H. Schmido tezei, jog istorijos politikos objektas jau yra konceptualiai suformuluoti ir dabarties reikmėms pritaikyti praeities vaizdiniai. Tačiau kyla klausimas, kas konceptualiai transformuoja ir dabarčiai pritaiko praeitį? O gal istorijos politika naudoja visus praeities elementus, kurie aptinkami daugelyje konkrečioje visuomenėje funkcionuojančių istorinių ar politinių kultūrų? Lenkų tyrėjų bandyme aptarti istorijos politikos terminą, aiškiai matoma jų daroma skirtis tarp valstybės ir visuomenės, tačiau jų pateikiamas apibrėžimas visiškai neaptaria rezervuaro, iš kurio ir valstybė, ir visuomenės grupės semiasi idėjas, tampančias istorijos ar atminimo politikos objektu. Abu lenkų autoriai kalba apie atminimo kultūrą vienskaita, o tai jau savaime prieštarauja šiuo metu dominuojančiai tendencijai pabrėžti visuomenių heterogeniškumą ir jo padarinius – daugelį vienoje visuomenėje paraleliai koegzistuojančių atminimo kultūrų. Iš šių kritinių pastabų tampa aišku, jog istorinės arba atminties politikos termino neįmanoma tiksliai apibrėžti neišsiaiškinus istorijos politikos ir atminimo bei atminties kultūrų tarpusavio santykio.

Atminties ir atminimo kultūrų tyrinėjimo apažvalga leidžia nesunkiai nustatyti, kada ir dėl kokių priežasčių susiformavo nauja tradicija teigianti, jog kiekviena konkreti visuomenė yra pliuralistinė ir dėl to joje paraleliai koegzistuoja daugelis atminimo kultūrų. Tokią tyrinėtojų reakciją sukėlė Jano ir Aleida Assmannų sukurta komunikacinės

<sup>2</sup> Ibid., S. 80.

<sup>3</sup> M. Łuczewski, P. Bednarz-Łuczewska, *Wie soll man Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in Polen und Deutschland untersuchen?*, ([http://kultura-pamieci.pl/wp-content/uploads/2011/08/wie\\_erinnerungskultur\\_untersuchen.pdf](http://kultura-pamieci.pl/wp-content/uploads/2011/08/wie_erinnerungskultur_untersuchen.pdf)).

ir kultūrinės atminties teorija. Apie šių tyrinėtojų darbus ir šią teoriją parašyta nemažai darbų, todėl svarbu tik pažymėti, jog šioje teorijoje, ypač jos dalyje, skirtoje kultūrinei atminčiai, Assmannai kalba apie visuomenėje dominuojančią atminties formą. Žinoma, kaip jau buvo pastebėta ir tyrinėjimuose Lietuvoje<sup>4</sup>, kultūrinės atminties kategorijai, priešingai nei teigė Janas Assmannas, be abejonės priklauso ir naujesnės istorijos įvykiai. Tačiau ilgą laiką Vokietijoje, kurioje ir buvo sukurta ši teorija, nediskutuojant tiesiogiai su Assmannų išvadomis, buvo deklaratyviai teigiama, jog ir Antrojo pasaulinio karo įvykiai laikytini kultūrinės atminties sudėtine dalimi<sup>5</sup>. Tik gerokai vėliau (2003 m.) pasirodė Christopho Cornelišeno straipsnis, kuriame autorius konstatavo, jog „atminimo kultūros“ terminas apima visas įsivaizduojamas sąmoningos atminties apie istorinius įvykius, asmenis ir procesus formas<sup>6</sup>. Šio autoriaus tezę vėliau parėmė kiti tyrinėtojai, iš kurių išskiria Gyseno universiteto tyrinėtojų grupė, mat jie savo daugiamečio tyrimo išvadose apie atminimo kultūras taip pat rekomenduoja kalbėti daugiskaita. Kita vertus, teikdami tokią rekomendaciją, šios grupės mokslininkai visiškai neatmetė galimybės egzistuoti „hegemoninei atminties kultūrai“. Jų tyrimo išvadose, kuriose atkreipiamas dėmesys į įvairius atminimo kultūrų tyrimo aspektus, nurodoma, jog, tyrinėjant šias problemas, svarbu atkreipti dėmesį į „hegemoninės atminties kultūros ir konkuruojančių atminimo kultūrų“ santykius<sup>7</sup>. Ši pastaba, atrodo, vėlesniems tyrėjams „išskrito iš atminties“. Kartu teiginys apie daugelį vienos visuomenės atminties kultūrų nebuvo griežčiau apibrėžtas, naujausiuose tyrimuose

4 V. Safronovas, Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos, A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 39–64.

5 Ch. Cornelißen, L. Klinkhammeru, W. Schwentker, Nationale Erinnerungskulturen seit 1945 im Vergleich, C. Cornelißen, L. Klinkhammer, W. Schwentker (Hg.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, Frankfurt, 2003, S. 9–27, hier S. 13–14; M. Jeissmann, *Auf Wiedersehen gestern: die deutsche Vergangenheit und Politik von morgen*, Stuttgart, 2001, S. 9, 39; E. Wolfrum, *Geschichte als Waffe: vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*, Göttingen, 2001, S. 144.

6 Cornelißen, Erinnerungskulturen, Christoph Cornelißen, Erinnerungskulturen, Version: 2.0, *Docupedia-Zeitgeschichte*, 22 10 2012, ([https://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen\\_Version\\_2.0\\_Christoph\\_Corneli.C3.9Fen?oldid=84892](https://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen_Version_2.0_Christoph_Corneli.C3.9Fen?oldid=84892)).

7 A. Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen (2. Auflage)*, Stuttgart, Weimar, 2011, S. 37f.

pastebimas grįžimas prie jau anksčiau „nurašyto“ istorinės kultūros teorijos renesanso<sup>8</sup>.

Dėmesio koncentravimas į „konkuruojančias atminimo kultūras“ yra iš dalies suprantamas. Tokio pobūdžio teiginiai buvo suformuluoti XXI a. pradžioje. Daugeliui mokslininkų, tyrinėjusių šią problematiką, negalėjo nepadaryti įspūdžio komunistinės sistemos subyrėjimas, ir dėl to žlugusios komunistinės visuomenės dominavusios atminties kultūros, o jų vietoje sukonstruotos neretai konkuruojančios atminties kultūros. Šie procesai palietė visas buvusio komunistinio bloko visuomenes, tačiau labiausiai šiame kontekste išsiskyrė Rusija. Šioje šalyje nuo perestroikos laikų buvo kritiškai reviduojami pagrindiniai atminties kultūros mitai, tokie kaip Spalio revoliucijos, ar pergalės Didžiajame tėvynės kare. Jų vietoje atsirado daugybė kitų atminimo kultūroms svarbių fundacinių mitų, tačiau iki XXI a. pr. nei vienai iš Rusijoje egzistavusių atminimo kultūrų nepavyko įsitvirtinti hegemoninėje padėtyje. Šioje šalyje tuomet susiklosčiusią situaciją gerai apibūdino vėlesnis Gyseno universiteto tyrimo grupės vadovas Andreasas Langenohlas: „Šiandieninei visuomenei darosi vis sunkiau simboliškai integruoti didžiųjų, visuotinai, o kartu ir nekritiškai priimamus naratyvus. [...] Tai taikytina naujoms valstybėms, susikūrusioms subyrėjus Sovietų sąjungai, tačiau ypač Rusijai“<sup>9</sup>. Vis dėlto šiandien empiriniai tyrinėjimai liudija ką kita. Šiandieninėje Rusijoje su didele valstybinių struktūrų parama iš esmės sukurta nauja hegemoninė atminties kultūra<sup>10</sup>, nuo 2004–2005 m. pastebima akivaizdi Lenkijos atminimo kultūrų transformacija, šioje šalyje įsigalint dominuojančiai atminties kultūrai su pagrindiniu Varšuvos sukilimo 1944 m. elementu<sup>11</sup>. Tokios pačios tendencijos fiksuojamos ir Lietuvoje, kur, atrodo, „auksinius didžiųjų kunigaikščių laikus“ baigia galutinai išstumti

- 8 St. Troebst, Postdiktatorischen im östlichen und südlichen Europa. Eine vergleichende Einführung, S. Troebst (Hg.), Postdiktatorischen im östlichen und südlichen Europa, *Bestandnahmen und Forschungsperspektiven*, Göttingen 2010, S. 11–51.
- 9 A. Langenohl, *Erinnerung und Modernisierung. Die öffentliche Rekonstruktion politischer Kollektivität am Beispiel des neuen Russland*, Göttingen, 2000, S. 304.
- 10 J. Scherrer, *Erinnern und Vergessen: Russlands Umgangs mit (seiner) Geschichte in einer europäischen Perspektive*, L. Karl, I. Polianski (Hg.), *Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland*, Göttingen, 2009, S. 23–40, ypač S. 39.
- 11 St. Garsztecki, *Warschauer Aufstand und Zweiter Weltkrieg. Polnische Gedächtnispolitik zwischen nationaler Kanonbildung und europäischen Ansätzen*, P. O. Loew, Ch. Prunisch (Hg.), *Polen. Jubiläen und Debatten. Beiträge zur Erinnerungskultur*, Wiesbaden 2012, S. 134–156, ypač S. 141–144, 146–148.

Hitlerio–Stalino suokalbčio mitas<sup>12</sup>. Vokietijoje tuo tarpu matomos tam tikros atvirkštinės tendencijos. Nuo XXI a. pr. šioje šalyje absoliučiai dominuojančioje atminties kultūroje pozicijas prarado Holokausto problematika, bet paraleliai ėmė kurtis hegemoninių požymių turinti nauja atminties kultūra, akcentuojanti vokiečių aukas Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ar tuoj jam pasibaigus<sup>13</sup>. Tačiau ir pasikeitus situacijai nereiškia, jog hegemoninės atminties kultūros visiškai sunaikino kitas atminimo kultūras. Net Rusijoje, kurioje atminties kultūra pastaraisiais metais buvo formuojama tikrai nedemokratiniais metodais, paraleliai egzistuoja kitos atminimo kultūros, tačiau jų ženklai ir raiška viešosiose erdvėse buvo gerokai apribota.

Naujai besiklostanti situacija XXI a. pr. reikalauja daryti tam tikras korekcijas teorijose, kuriomis remiantis ir tiriamos atminties bei atminimo kultūros. Šia prasme jau pastebimi pirmi žingsniai tiksliau apibrėžiant atminties ir atminimo kultūrų skirtumus, nors anksčiau šiedu terminai buvo vartoti kaip sinonimai. Berlyne dirbantis istorikas Arndas Bauerkämperis pateikė ir pakankamai gerai apgalvotus šių dviejų sąvokų apibrėžimus: „Dažnai terminai „atminimas“ arba „atmintis“ ne kartą buvo vartojami kaip sinonimai. Tuo tarpu mes toliau „atmintimi“ vadinsime „paslėptą istorinių įvykių selekciją“, o „atminimą“ kaip „šios selekcijos aktualizaciją“. Paveikūs atminimai, siekiant juos geriau pritaikyti dabarties interesams ir ateities planams, reikalauja nuolatinės aktualizacijos. Jeigu „atmintis“ turi savybę ne tik atsiminti, bet kartu apima visą skalę „įrašytų“ prisiminimų, tai „atminimas“ yra tik atsiminimo apie save aktas... Šitaip atmintis išsaugo atsiminimus, juos perdirba ir užrašo, kad jie atitiktų prasmės suteikimo, orientavimosi dabartyje, bei dabartinės padėties legitimavimo poreikius. „Atmintis“ yra formalizuota „atminimo“ forma, peržengianti individualių ir kolektyvių atsiminimų ribas, o kartu kaip ir „atminimas“, yra susijusi su jų nešėjų patirtimi ir orientuota į jų tikslus, lūkesčius ir viltis<sup>14</sup>. Šio tyrinėtojo nuopelnu reikėtų laikyti ir kito mums labai rūpimo termino

12 Apie tai toliau šiame straipsnyje.

13 A. Assmann, Trauma und Tabu. Schattierungen zwischen Täter und Opfergedächtnis, J. Landkammer, T. Noetzel, W. Ch. Zimmerli (Hg.), *Erinnerungsmanagement. Systemtransformation und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*, München, 2006, S. 235–256.

14 A. Bauerkämper, *Das umstrittene Gedächtnis. Die Erinnerung an Nationalsozialismus, Faschismus und Krieg in Europa seit 1945*, Paderborn, 2012, S. 43f.

tikslesnį apibrėžimą. Savo knygoje pateikęs čia jau pristatytų atminties ir atminimo kategorijų skirtumus ir tarpusavio sąsajas, istorikas tęsia: „Politikos su atminimais nepakanka. Tuo tarpu griežtai apibrėžtas „atminties politikos“ konceptas apibrėžia ją kaip institucionalizuotą veiklą, kuri taikosi reprezentacijose, ritualuose ir inscenizacijose aktualizuoti atrinktus atminimus, ir tai daro siekdama pateisinti savo tikslus bei veiksmus. Šis konceptas atkreipia dėmesį į interakciją tarp politinių veikėjų (visų pirma nacionaliniame, bet ir europiniame lygmenyje), kurie bando pateisinti savo veiksmus ir tikslus. Dėl šios priežasties jie sąmoningai formuoja ir suteikia prasmes atminimams, pateikdami juos simboliškai įtaigia forma, kartu darydami įtaką visuomenei“<sup>15</sup>. Pripažįstant šio istoriko nuopelnus, nesunku pastebėti, jog daugelį „atminties“, „atminimo“ ir „atminties politikos“ požymių jis perkelia iš Assmannų kultūrinės atminties teorijos, kartu pritaikydamas šių tyrėjų mintis ir aktualios atminties bei atminimo kultūrų tyrinėjimams. Nesunku pastebėti, jog A. Bauerkämperio konceptas į pirmą vietą iškelia politinius aktorius, kurie ir vykdo atminties politiką. Šia prasme jis nėra išskirtinis. Mathiasas Berekas jau anksčiau yra pastebėjęs, jog nėra atminties ir atminimo kultūrų, kurios būtų apolitiškos<sup>16</sup>. Šių dviejų autorių mintis iš esmės papildo Peterio Steinbacho, atkreiptas dėmesys į praeities vaizdinių naudojimo politikoje skirtumus autoritarinėse ir demokratinėse valstybėse. Antruoju atveju nauja atminties kultūra formuojasi atviroje visuomeninėje diskusijoje. Ir čia nuolat kyla konfliktai, „tačiau jiems pasibaigus, šių diskusijų rezultatu tampa visuomenei priimtinas politinis kompromisas“. Diktatorių valdomose valstybėse politikai veikia vieni. Jie sprendžia, ką visuomenė privalo prisiminti, o ką užmiršti<sup>17</sup>. Taigi siekiant aptarti įvairesnį praeities naudojimo darbarties tikslams spektrą, praeities naudojimo politiką būtina skirstyti, atsižvelgiant į visuomenių valdymo pobūdį. Demokratinėse valstybėse vykdomai tokio pobūdžio politikai geriausiai tiktų atminties politikos terminas, tuo tarpu autoritarinėms – istorijos politikos. Pastarojo termino pasirinkimą lėmė visų pirma ne itin demokratiška jo atsiradimo

<sup>15</sup> Ibid., S. 47.

<sup>16</sup> M. Berek, Gutes oder schlechtes Erinnern? Die Notwendigkeit des Politischen in der Erinnerungskultur, H. Henning Hahn, H. Hein-Kirchner, A. Kochanowska-Nieborak (Hg.), *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*, Marburg, 2008, S. 71–88.

<sup>17</sup> <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/geschichte-und-erinnerung/39789/geschichte-und-politik>.



istorija<sup>18</sup>. Kita vertus, ir demokratinėse valstybėse, kaip pavyzdžiui, Prancūzija ir Vokietija, irgi yra fiksuojama atveju, kai valstybė įstatymais reguliuoja visuomenės atminties ir užmaršties procesus<sup>19</sup>. Dėl šios priežasties, analizuojant ir tokių demokratiškas valstybes kaip Lietuvos santykį su praeitimi, valstybės atminties politikoje reikėtų tikslingai ieškoti istorijos politikos elementų.

### Atminties politika ir atminties kultūra Lietuvoje po 1990 metų

Norint geriau suvokti kaip pokomunistinėse šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, žlugus komunizmui formavosi naujos atminties kultūros, verta atsižvelgti į teorinį „grįžimo į normalybę“ konceptą. Sekant šio koncepto autorių teiginiais, visose pokomunistinėse šalyse komunistinis laikotarpis buvo laikomas anomalija, todėl, žlugus šiai sistemai, buvo siekiama mentališkai pratęsti tolesnę šalies, visuomenės raidą, atsispiriant nuo normalybės. Daugeliui pokomunistinių Vidurio ir Rytų Europos šalių ta „normalybės“ epocha asocijavosi su tarpukariu<sup>20</sup>. Dėl šios priežasties, atkuriant visišką nepriklausomybę, buvo svarbu bent simboliškai deklaruoti atkurtos valstybės sąsajas su ikikomunistine raida. Būtent dėl to ir Lietuvos 1990 m. kovo 11 d. valstybės atkūrimo dokumentuose minimas prisirišimas prie 1938 m. konstitucijos, ją paskelbiant vėl galiojančia. „Grįžimas prie normalybės“ buvo pastebimas ne tik įstatymų leidyboje, bet ir atminties bei atminimo kultūrose. Simbolinis žingsnis, turėjęs ir daug praktinių pasekmių, kuriuo buvo bandoma

18 H. Schmid, Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Zur Historisierung der Kategorie „Geschichtspolitik“, H. Schmid (Hg.), *Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis*, Göttingen, 2009, S. 53–76, ypač S. 65–66.

19 W. Schulze, Erinnerung per Gesetz oder Freiheit für die Geschichte?, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 59, 2008, H. 7/8, S. 364–381; C. Leggewie, Geschichtsbearbeitung? Das schwierige Verhältnis von Geschichtswissenschaft, Gericht und Gesetz, M. Frölich, U. Jureit, Ch. Schneider (Hg.), *Das Unbehagen an der Erinnerung – Wandlungsprozesse im Gedenken an den Holocaust*, Frankfurt, 2012, S. 183–200, ypač S. 195–198.

20 P. Niedermüller, Der Mythos der Gemeinschaft, Geschichte, Gedächtnis und Politik im heutigen Osteuropa, A. Corbea-Hoisie u. a. (Hg.), *Umbruch im östlichen Osteuropa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*, Innsbruck, 2004, S. 11–27, ypač S. 23–24.

restauruoti tarpukario Lietuvos atminimo kultūrą, buvo pakartotinas Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijos“ išleidimas 300 tūkst. egzempliorių tiražu. Tuo pačiu buvo bandoma tiesiogiai atgaivinti tarpukario Lietuvos atminties kultūroje dominavusius praeities vaizdinius. Greta šio veiksmo buvo keičiamas susovietintas Lietuvos miestų kultūrinis landšaftas: gražinami senieji gatvių pavadinimai, atstatomi sovietų sugriauti paminklai bei šalinami sovietinės sistemos ženklai. Šis procesas labai gerai iliustruoja demokratiškai vykusius atminties atgaivinimo ir užmaršties procesus: buvo siekiama „atsiminti“ „normalybės“ epochą ir užmiršti sovietmetį. Atstatinėjant visų pirma nugriautus paminklus, buvo statomi nauji. Šitaip jau 1996 m. Vilniuje atsirado paminklas kunigaikščiui Gediminui, o 2003 m. – pirmajam ir paskutiniajam Lietuvos karaliui Mindaugui. Kartu po Nepriklausomybės atkūrimo ir po ilgai trukusių diskusijų buvo nuspręsta atstatyti (naujai pastatyti) buvusius didžiųjų kunigaikščių rūmus Gedimino pilies papėdėje. Pastarųjų dviejų ženklų atsiradimas atkurtos Lietuvos sostinėje tik iš pirmo žvilgsnio gali būti interpretuojamas kaip atsitiktinumas, ar vien kaip tautinės istorijos ilgesys. Iš tiesų, šiais žingsniais buvo siekiama atkurti tarpukario Lietuvos atminties kultūrą, kurios centre tuo metu buvo auksiniai didžiųjų kunigaikščių laikai su Vytautu Didžiuoju priešakyje. Valdovų rūmų atstatymas kartu turėjo būti pagrindinė atminties vieta, kurioje atkurtoji Lietuvos atminties kultūra turėjo būti naujai aktualizuojama, ją pritaikant dabarties ir ateities poreikiams.

Reikia pažymėti, jog dar nepastačius Valdovų rūmų, dominuojanti tarpukario Lietuvos atminties kultūra buvo nuolat aktualinama. Žinome, kad Vytauto dominavimas tarpukario Lietuvoje turėjo labai svarbią visuomenės mobilizacinę funkciją: jo figūra turėjo sutelkti Lietuvos visuomenę, siekiant atgauti Vilnių, o tuo pačiu buvo svarbus Lietuvos visuomenėje antilenkiškumą stiprinantis faktorius. Būtent šio motyvo ir buvo atsisakyta formuojant atkurtos Lietuvos atminties kultūrą. Beje, tokius pokyčius lėmė ne tik pasikeitusi geopolitinė Lietuvos situacija ir išnykęs Lenkijos, kaip prieš, faktorius, bet ir pasikeitę Lietuvos užsienio politikos prioritetai. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę gana greitai nauju šalies užsienio politikos tikslu buvo paskelbtas stojimas į ES ir NATO. O tokiems siekiams pagrįsti reikėjo ir istorinių argumentų. Būtent dėl šios priežasties pagrindinis tarpukario Lietuvos mitas, kurio centre buvo Vytautas, iš dalies prarado savo įtaką, bet buvo atrastas kitas „pirmasis europietis“ – Mindaugas, valdovas, priimtas į krikščioniškųjų

šalių bendriją, kuri XX a. pab. bent mentališkai Lietuvoje buvo įsivaizduojama kaip ES prototipas. Kita vertus, ne vien noras integruotis į vakarietiškas struktūras buvo svarbus motyvas keisti pagrindinę naujos Lietuvos atminties kultūros figūrą. Siekiant atkurti Nepriklausomybę, buvo akivaizdžiai deklaruojamas pasitraukimas iš Rytų, kurių simboliu buvo Sovietų sąjunga, į Vakarus. Nesunku pastebėti, kad ir tokiems siekiams pagrįsti tiko istorinis Lietuvos ryšių su Vakarų pasauliu akcentavimas.

Nereikėtų manyti, jog Lietuvos atvejis bent pokomunistinių šalių kontekste buvo kažkuo unikalus. Kaimyninėje Lenkijoje vyko panašūs procesai, pasireiškę bandymais revitalizuoti Juzefo Pilsudskio mitą<sup>21</sup>. Pažymėdami šį Lietuvos ir Lenkijos bendrumą, kartu turime pabrėžti, jog Lietuvoje grįžimas prie tradicijos buvo gilesnis ir visaapimantis procesas. Lenkijoje revitalizuoti senąją atminties kultūrą stipriai trukdė opozicinėse aplinkose subrendusios naujos pokomunistinės valstybės vizijos, kuriose pagrindiniams tarpukario atminties kultūros herojams buvo skiriamas tik antraeilis vaidmuo.

Nors Lietuvoje atgavus Nepriklausomybę ir pastebimas tam tikras tarpukario atminties kultūros renesansas, tačiau žiūrint į šiuos procesus iš tam tikros laiko perspektyvos, matyti, jog gana greit, dar XX a. pab. Lietuvoje atsirado kitos atminties kultūros užuomazgos. Šioje vietoje reikia pažymėti, kad atminties kultūrų formavimo keliai Lietuvoje ir kaimyninėje Lenkijoje buvo gana panašūs. Lenkijoje tuoj žlugus komunizmui greta J. Pilsudskio mito dalinio renesanso, ypač didelis dėmesys buvo fokusuojamas į pralaimėtą Varšuvos sukilimą 1944 m., siejant šį įvykį su kitais lenkų nepriklausomybę simbolizuojančiais įvykiais. Panašūs procesai vyko ir Lietuvoje, iš esmės skyrėsi tik pagrindinės figūros. Lietuvoje dar Sąjūdžio laikotarpiu, siekiant išsivaduoti iš Sovietų sąjungos buvo akcentuojama Hitlerio–Stalino pakto slaptųjų protokolų reikšmė. Iš esmės šis įvykis tapo pagrindiniu, siekiant parodyti sovietų valdžios įvedimo Lietuvoje ir Lietuvos įkorporacijos į Sovietų sąjungą neteisėtumą<sup>22</sup>.

21 H. Hein-Kirchner, „an die besten Traditionen der Ersten und Zweiten Republik anknüpfend“. *Polnische Erinnerungskultur im öffentlichen Raum nach 1989, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 59–3, 2011, 344–365, ypač S. 347–48.

22 B. Christophe, *Staat versus Identität. Zur Konstruktion von „Nation“ und „nationalem Interesse“ in den litauischen Transformationsdiskursen von 1987 bis 1995*, Köln 1996, S. 121.

Atminties kultūrų tyrimuose jau buvo atkreiptas dėmesys į komunikacinių erdvių, kuriose palaikomos ar naujai formuojamos atminties ar atminimo kultūrų reikšmės, vaidmenį. Reikia pažymėti, kad jau pirmaisiais atkurtos Lietuvos valstybės metais akivaizdžiai matomos susiformavę komunikacinės erdvės, kuriose dominavo Lietuvos Nepriklausomybės praradimo ir jos atgavimo tema. Visų pirma, tai – žmonės, kurie tiesiogiai patyrė sovietinės sistemos represijas – tremtiniai ir politiniai kaliniai. Nuo pirmųjų Nepriklausomybės dienų jie iškėlė sau tikslą sovietinės sistemos neteisėms bei kovą su šia sistema paversti visos Lietuvos atminties kultūros dalimi. Jų bandymai buvo iš pradžių bent iš dalies sėkmingi dar ir dėl to, jog dauguma Lietuvos tremtinių ir politinių kalinių buvo gyvi prieškarinio Lietuvos istorijos liudininkai, taigi ir „ekspertai“, žinoję, kaip atrodo „normalybė“. Politinių kalinių ir tremtinių kryptingi veiksmai jau atgavus Nepriklausomybę atsispindėjo ir jaunos Lietuvos valstybės įstatymdavystėje. Iš esmės jų dėka Lietuvos valstybinių švenčių ir atmintinų dienų kalendoriuje atsirado pagrindinės datos, susijusios su jų tragišku likimu bei valstybės Nepriklausomybės ir jos atgavimo istorija<sup>23</sup>. Vis dėlto, jiems iškart nepavyko jų atminties padaryti svarbiausia valstybės ir visuomenės atminties kultūros dalimi. Reikėjo nemažai laiko visuomeninėms diskusijoms, siekiant aptarti naujus galimas Lietuvos atminties kultūros elementus bei tam, kad iš komunikacinės atminties lauko tam tikros vertės transformuotųsi į dominuojančios atminties kultūros elementus. Dėl šios priežasties, nepaisant daugybės bandymų aktualizuoti xx a. vidurio įvykius, atminties kultūroje tam tikrą dominuojančią vietą ir toliau išlaikė LDK laikotarpis.

Kita vertus, nors ir netiesiogiai politinių kalinių ir tremtinių siekiai labiau aktualizuoti xx a. įvykius, sulaukė netiesiogės paramos iš ES ir NATO. Būtent noras įstoti į šias institucijas vertė peržiūrėti Lietuvos santykius ne tik su artimiausiais kaimynais lenkais, bet ir su žydais. O šių santykių peržiūrėjimas vertė daugiau dėmesio skirti skausmingiems xx a. įvykiams.

Nors tarpukario laikotarpis, o visų pirma Lietuvos ir Lenkijos kova dėl Vilniaus, buvo esminis faktorius kardinaliai pakeitęs lietuvių požiūrį į lenkus, vis dėlto, svarstant šiuos svarbius istorinius klausimus, nereikėtų išleisti iš akių xx a. pab. įvykių, o visų pirma lenkų tautinės

23 V. Safronovas, Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų, A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 337–378.

grupės laikysenos Lietuvos Nepriklausomybės atžvilgiu. Nors toli gražu ne visi lenkų tautinės grupės atstovai elgėsi santūriai lietuviams kovojant dėl pasitraukimo iš Sovietų sąjungos, tačiau dalies jų politinių lyderių siekiai sukurti autonomiją Vilniaus krašte ar net sovietinę Vakarų Lenkijos Respubliką SSRS sudėtyje daugeliui lietuvių asocijavosi su Vilniaus praradimu 1920 metais<sup>24</sup>. Mentalinių įsivaizdavimų negalėjo pakeisti ir Lenkijos „Solidarumo“ veikėjų pakankamai proletuviški veiksmai: ir toliau ne jie, o jie lenkų mažumos atstovų veiksmai buvo tapatinami su Lenkijos vyriausybės pozicija. Būtent ši aplinkybė ir lėmė, jog Lietuva ir Lenkija tik 1994 m. galėjo pasirašyti draugystės ir bendradarbiavimo sutartį (su kitais Rytų kaimynais Lenkija tokias sutartis pasirašė anksčiau). Sutarties pasirašymo išvakarėse Lietuvos pusė nuolat kėlė klausimą dėl neteisėtos Vilniaus krašto okupacijos ir reikalavo iš lenkų oficialiai ją pasmerkti. Diskutuojant šiuo klausimu iškilo Armijos krajevios veiksmų karo metais vertinimo klausimas. Lenkų pagrindinės armijos veiksmuose Rytų Lietuvoje buvo išvelgiama Lenkijos imperialistinės politikos tąsa ir dėl to ši organizacija buvo paskelbta nusikaltėliška. Diskusijos dėl xx a. įvykių baigėsi savotišku kompromisu: Lenkija oficialiai nepripažino Vilniaus krašto okupacijos, tačiau sutartyje atsirado kiek keistokas teiginys apie tai, jog Lietuvos Respublikos sostinė yra Vilnius, o Lenkijos – Varšuva. Tolimesniems santykiams tarp dviejų šalių buvo svarbesnis kitas niekur raštiškai nefiksuotas dviejų valstybių politikų susitarimas – palikti istoriją istorikams ir negrįžti prie šių klausimų politiniame lygmenyje. Jeigu iš pirmo žvilgsnio šis žingsnis galėtų pasirodyti logiškas, tai jo klaidingumą parodė nuo 2008 m. vėl paaštrinę Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nors pagrindinis nesutarimų objektas buvo lenkų tautinės grupės teisės Lietuvoje, šiame laikotarpyje vėl buvo bandoma naujai aktualizuoti nesenos praeities įvykius. Tačiau po 1994 m. dvišaliuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose dažniau buvo prisimenama Viduramžių ir Naujųjų amžių istorija. Sunkiais klausimais ramiai galėjo diskutuoti dviejų šalių istorikai, išsprendę tarpusavyje nemažai sudėtingų problemų, tačiau taip ir neturėję galimybės savo žinijimą padaryti lengvai prieinamą didesnei dviejų šalių visuomenės daliai. Užsienio politikos faktorius stipriai paveikė ir lietuvių bei žydų santykių vertinimą. Nors Holokausto problematikos internacionalizavimas

24 K. Buchowski, *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje xx amžiaus pusėje*, Vilnius, 2012, p. 514.

akivaizdžiai pastebimas nuo XX a. pab.<sup>25</sup>, tačiau akivaizdu, jog Lietuvos derybų dėl stojimo į ES ir NATO metu Holokausto klausimu Vakarų pasaulyje jau buvo pasiektas konsensusas, šis įvykis jau tada buvo tapęs vienu svarbiausių Vakarų bloko šalių transnacionalinės atminties elementų<sup>26</sup>.

Pirmieji žingsniai įveikti istorinę praeitį lietuvių-žydų santykiuose buvo žengti jau XX a. 9 deš., tačiau jie toli gražu neužkirto kelio vėlesniais metais eskaluoti lietuvių-žydų konfliktą. Netiesiogine priežastimi Holokausto ir lietuvių vaidmens jame klausimui iškilti turėjo faktas, jog reabilituojant stalinizmo aukas Lietuvoje, buvo reabilituota ir dalis žydšaudžių<sup>27</sup>. Kitas dažnai Lietuvos pusei metamas kaltinimas, susijęs su šios šalies teismų nesugebėjimu patraukti baudžiamojon atsakomybėn žydų žudynėse dalyvavusius lietuvius. Nors tokie procesai kelių asmenų atžvilgiu ir buvo pradėti Lietuvoje, jie buvo nutraukti dėl prastos kaltinamųjų sveikatos<sup>28</sup>. Visgi tarptautinių organizacijų spaudimas davė ir tam tikrų pozityvių rezultatų. Visų pirma, nevengiant lietuvių dalyvavimo žydų žudynėse klausimo, Lietuvoje suaktyvėjo Holokausto problematikos tyrinėjimai. 1995 m. tuometinis Lietuvos prezidentas Algirdas Brazauskas, atsiprašydamas Izraelio kneseto už tautiečius dalyvavusius Holokauste<sup>29</sup>, žengė kitą simbolinę prasmę svarbų žingsnį. 1998 m. prie Lietuvos prezidentūros buvo sukurta tarptautinė komisija nacių ir sovietų nusikaltimams tirti, o nuo 2003 m. buvo pakeistos mokyklinės programos, numatant jose daugiau vietos Holokausto problematikai<sup>30</sup>.

Kalbant apie Lietuvoje vykdomą atminties politiką, būtų neteisinga pavaizduoti ją kaip vienakryptę. Lietuvos valstybės ir visuomenės

25 L. Sznajder, N. Sznajder, *Erinnerung im globalen Zeitalter. Der Holocaust*, Frankfurt am Main, 2001; K. G. Karlsson (Ed.), *The Holocaust on Post-War Battlefields. Genocide as Historical Culture*, Malmö, 2006.

26 A. Smolar, *Geschichtspolitik in Polen*, *Transit*, 2008, Bd. 35, S. 50–67.

27 A. Eidintas, *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*, Vilnius 2002, p. 379–382.

28 R. Geleževičius, *Holokausto teisingumas ir restitucija Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę (1990–2003)*, Vilnius 2003, p. 73–75; J. Tauber, *Vergangenheitsbewältigung in Litauen. Politik, Gesellschaft und der Holocaust nach 1945*, O. Rathkolb / I. Sooman (Hg.), *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*, Göttingen, 2011, S. 175–194, ypač S. 186.

29 V. Safronovas, Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų, A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 337–378, ypač p. 351.

30 *Ibid.*, p. 352.

santykio su praeitimi problemos geriausiai atsiskleidžia per „dvigubo genocido teorijos“ prizmę, kuri kartais prisimenama bandant analizuoti lietuvių santykį su Holokaustu. Tačiau iš karto reikėtų pastebėti, kad tokie lietuviams keliami priekaištai yra nepagrįsti, kadangi ši teorija Lietuvoje sąmoningai niekad nebuvo bandoma įgyvendinti. Vis dėlto kai kurie Lietuvos politikų sprendimai gali būti interpretuojami per dviejų genocidų teorijos prizmę, nors iš tikrųjų Lietuvos politikams elitams dažniau rūpėjo ne žydų klausimas, tačiau tautiškai, o gal kai kada ir nacionalistiškai nusiteikusias dalies lietuvių kilmės piliečių lūkesčiai. Antai 1992 m. Lietuvoje buvo įkurtas Genocido ir rezistencijos centras, kuris ilgą laiką tyrė stalinizmo nusikaltimus prieš lietuvius. Genocido terminas aptinkamas ir kai kuriuose kituose Lietuvos teisiniuose aktuose. Tačiau šiais žingsniais Lietuvos politikai siekė, jų nuomone, tinkamai įvertinti realiai sovietų padarytus nusikaltimus, o kartu realiai prisidėjo prie Lietuvos atminties kultūroje dominavusio ir dominuojančio aukos naratyvo sustiprinimo. Iš esmės Lietuvos atminties kultūra diktavo ir kai kuriuos kitus diskutuotinus Lietuvos valdžios sprendimus. Štai 2000 m. Lietuvos Seimas priėmė sprendimą, kuriuo 1941 m. Lietuvos laikinosios vyriausybės dokumentai būtų laikomi Lietuvos valstybės teisiniais dokumentais. Tik diskusijos, kilusios Lietuvos visuomenėje, tuomet neleido įsigaliooti šiam Lietuvos parlamento nutarimui.

Kai kurie Lietuvos politikų sprendimai tik iš pirmo žvilgsnio neatitiko Lietuvos atminties kultūros ir joje dominuojančio aukos diskurso dvasios. Tačiau iš tikro nėra tokios atminties kultūros, kurioje būtų viena aukos, nugalėtojo ar nusikaltėlio figūra. Atminties kultūros šia prasme yra kompensacinės, kadangi jose vietos atsiranda ir kitiems, tik iš pirmo žvilgsnio, aukos kompleksui prieštaraujantiems elementams. Būtent tas kompensacinis elementas ir yra pasipriešinimo momentas. Dėl to nereikia stebėtis tuo, jog nors Lietuvos atminties kultūroje akcentuojamas aukos naratyvas, jai svarbu iškelti ir pasipriešinimo momentą. Būtent dėl šių priežasčių politiniams Lietuvos elitams yra svarbu akcentuoti tokius įvykius, kaip lietuvių sukilimas prieš sovietus 1941 metais. Šia prasme Lietuvos atminties kultūra mažai skiriasi nuo kitų šalių<sup>31</sup>.

31 A. Nikžentaitis, *Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija*, A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 439–458, p. 448–449.

Teiginį, jog Lietuvos politiniai elitai nesivadovauja dviejų genocidų teorija, patvirtina ir lietuvių-lenkų santykių istorija. Jeigu laikotarpyje nuo 1994 m. iki 2008 m. sunkūs klausimai tarpusavio santykiuose buvo ignoruojami, iškeliant abi visuomenės jungiančius praeities elementus<sup>32</sup>, Lietuvoje beveik kasmet buvo pažymimos Vilniaus susigrąžinimo<sup>33</sup> arba Suvalkų sutarties 1920 m. metinės. 2004 m. Lietuvoje buvo apdovanotas Vietinės rinktinės vadas Povilas Plechavičius, nepaisant to, jog jo Vietinės rinktinės kariai ir nusikalto prieš civilius lenkų kilmės Vilniaus krašto gyventojus<sup>34</sup>. Panašus elgesys buvo būdingas ir lenkų pusei. 2007 m. Lenkijos prezidentas žengė analogišką žingsnį, kai valstybiniu apdovanojimu pažymėjo vieno Armijos krajovos vadų Vilniaus krašte Zygmundo Szendzielorzo (Lupaška) veiklą. Beje, šį žingsnį Lenkijos prezidentas žengė išskilmėse dalyvaujant Lietuvos prezidentui Valdui Adamkui<sup>35</sup>.

Panašus nuoseklumas pastebimas ir santykiuose su Rusija, tačiau čia svarbų vaidmenį vaidino išorinio faktoriaus nebuvimas. Netgi priešingai – Lietuvos suartėjimas su Lenkija prisidėjo prie antirusiškų veiksmų sustiprėjimų, kai Lietuva su Lenkija, aktyviai rėmė oranžinę revoliuciją Ukrainoje ir Gruziją (2005–2008). Konkurencija užsienio politikos srityje paliko pėdsakus ir Lietuvos atminties kultūroje.

Lietuvos atminties politikos kontūrai pradėjo kristalizavotis jau Sąjūdžio laikais ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais. Svarbiausiu praeities klausimu santykiuose su Rusija Lietuvai tapo tampriai su Hitlerio–Stalino pakto slaptaisiais protokolais susijusi okupacija. Lietuvai traukiantis iš Sovietų Sąjungos sudėties, slaptųjų protokolų egzistavimo pripažinimas buvo svarbus legitimacinis argumentas. Dėl tos pačios priežasties Lietuvai nuo pat pradžių buvo svarbu, kad šį faktą pripažintų ir Sovietų sąjungos teisių perėmėja Rusija. Iš dalies šis tikslas buvo pasiektas: 1992 m. valstybinėje sutartyje tarp Lietuvos ir Rusijos, užsimenama apie Lietuvos aneksiją, tačiau vėlesnės rusų politikų

32 A. Nikžentaitis, Atminties ir atminimo kultūros kaip užsienio politikos objektas Vidurio ir Rytų Europoje, A. Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 459–490, p. 483–484.

33 Plg. [http://www.sauliusajunga.lt/index.php?option=com\\_content&task=view&id=619&Itemid=305](http://www.sauliusajunga.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=619&Itemid=305).

34 Plg. <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apdovanojimas-pplechaviciui-tebekelia-priestarasvimu.d?id=3779502>.

35 Plg. <http://www.lrytas.lt/-11956233761193387482-ordinas-majorui-lupaszkai-apgalvotas-akibrokstas-lietuvai-ar-dvyniu-kaczynskiukvailyste.htm>.



abejonės suaktualino šį istorijos faktą ir pavertė jį politine problema. Padėtį dar labiau apsunkino Lietuvoje referendumu priimtas įstatymas, kuris įpareigojo Lietuvos vyriausybę derėtis su Rusija dėl okupacinės žalos atlyginimo<sup>36</sup>.

Kitas nesustarimų punktas buvo susijęs su Raudonosios armijos veiksmų vertinimais visų pirma Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Jei Rusijos atminties kultūroje Sovietų sąjungos veiksmai vertinami kaip Europos šalių išvadavimas iš fašizmo, tai Baltijos šalyse, Lenkijoje, bei Lietuvoje kalbama apie pakartotinę okupaciją. Diskusijos Lietuvoje dėl gegužės 8 d. ir 9 d. vertinimų ne tik turėjo įtakos paskelbiant gegužės 8 d. Antrojo pasaulinio karo aukų diena<sup>37</sup>, tačiau ir padarė stiprią įtaką Lietuvos atminties kultūros slinktimis, kurios jau pradėjo ryškėti iš karto atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę.

#### **Nepriklausomybės praradimas ir kova už jos atkūrimą, kaip pagrindinės naujos Lietuvos atminties kultūros figūros**

2005 m. diskusijas dėl gegužės 8 d. ir 9 d. galime laikyti simboliu, kai pasikeitė Lietuvos atminties kultūros pagrindinės figūros. Dabar joje didžiųjų kunigaikščių aukso amžių pakeitė pasakojimas apie Lietuvos Nepriklausomybės praradimą ir kovą dėl jos atgavimo, ypač fokusuojant dėmesį į Hitlerio–Stalino pakto slaptuosius protokolus. Be Hitlerio–Stalino suokalbčio į didįjį pasakojimą buvo įtraukta deportacijų tema, antroji Lietuvos okupacija baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Joje, kaip ir ankstesnėje, labai ryškus aukos diskursas, tačiau aiškiai matomi ir pasipriešinimo okupacijai elementai. Visų partizaninė kova tapo heroiško pasipriešinimo sovietams simboliu. Pasakojimas apie pasipriešinimą kartu buvo papildytas pasakojimais apie nelegalią katalikų bažnyčios kroniką, Romo Kalantos susideginimą, o baigiamas – Sąjūdžio susikūrimu, kurio istorijos kulminacija siejama su kruvinaisiais įvykiais 1991 m. sausį. Visa pasipriešinimo istorija turi laimingą pabaigą: Nepriklausomybės atkūrimą, kurios procese sąjūdiečiai laikomi partizaninio pasipriešinimo veiksmų tęsėjais.

Visi šie čia pristatyti elementai buvo matomi jau ir anksčiau, tačiau jie neturėjo kiekinės išraiškos materialia forma. Būtent šiame laikotarpyje

<sup>36</sup> *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 13–342.

<sup>37</sup> Plg. (<http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=417DE2EE-3E13-4FA0-AB59-7A4567F89934>).

ne partizanų perlaidojimo vietose provincijoje, o sostinėje pradeda rasti pirmieji memorialiniai kompleksai. Tuoj po Nepriklausomybės atkūrimo įkurtą Genocido muziejų papildė Tuskulėnų memorialinis ansamblis (2004 m.)<sup>38</sup>, o po dvejų metų šalia buvusio KGB pastato atsirado paminklas tremtiniais. Tiesa, jo pastatymo istorija susijusi su tam tikru atsitiktinumu, kadangi iš pradžių jis turėjo būti pastatytas Sibire, tačiau negavus Rusijos valdžios leidimo, atidengtas Vilniuje<sup>39</sup>. 2005 m. vėl suaktyvėjo diskusijos, ar buvusio Lenino paminklo vietoje nereikėtų pastatyti paminklo Lietuvos partizanui<sup>40</sup>.

Čia reikėtų paanalizuoti atminties kultūros pasikeitimo Lietuvoje priežastis. Būtų galima nurodyti ne tik pokyčius vidaus ir užsienio politikoje, tačiau ir generacijų kaitą<sup>41</sup>.

Lietuvai įstojus į ES ir NATO, savo aktualumą prarado ankstesnės atminties kultūros viena iš dominuojančių figūrų karalius Mindaugas. Pasiėkus svarbiausius strateginius tikslus, Lietuvai teko ne tik transformuoti savo užsienio politiką, bet ir atėjo laikas daryti permainas atminties kultūroje. Naujos temos, kurios dabar pradėjo joje dominuoti, nebuvo labai naujos, mat Lietuvos gyventojų komunikacinėje atmintyje buvo aiškiai pastebimas okupacijos toposas. Norint, kad ši atmintis transformuotųsi į atminties kultūros elementus, reikėjo tam tikrų visuomeninių sukrėtimų: 2005 m. debatai dėl Pergalės dienos vertinimų buvo vienas tokių išorinių sukrėtimų, po jo sekę Rusijos atsakomieji veiksmai tik dar labiau sustiprino visų pirma politinių elitų antirusišką orientaciją ir prisidėjo prie komunikacinėje atmintyje glūdinčių verčių įtvirtinimo jau šalies atminties kultūroje.

Jau ir prieš tai Lietuvos bei Rusijos santykių nebuvo galima apibūdinti kaip draugiškų. Dviejų šalių santykius dar labiau pablogino Oranžinė revoliucija Ukrainoje (2004 m.), kurioje Lietuva ir Lenkija aktyviai palaikė ukrainiečius, o Rusija joje matė grėsmę geopolitiniams interesams. Lietuvos prezidentui atsisakius dalyvauti Gegužės

38 <http://www.tuskulenumemorialas.lt/lt?com=content&id=9>.

39 Plg. <http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/105.html>.

40 Plg. <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/a-terlecko-vaikaitis-didzioji-dalis-jaunimo-nieko-nezino-apie-ta-mitinga.htm>.

41 A. Assmann, Trauma und Tabu. Schattierungen zwischen Täter und Opfergedächtnis, J. Landkammer, Th. Noetzel, W. Ch. Zimmerli (Hg.), *Erinnerungsmanagement. Systemtransformation und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*, München, 2006, S. 235–256, ypač S. 244, 248.

9 d. iškilmėse Maskvoje, 2006 m. „sugedo“ „Draugystės“ naftotiekio atkarpa, tiekusi naftą Lietuvai. Tam tikrą ekonominį spaudimą Rusija derino su puolimu atminties kultūros fronte, bandydama pavaizduoti Lietuvą ir lietuvius kaip nacių kolaborantus praeityje, kurie ir šiandien neatsisako panašių pažiūrų<sup>42</sup>. Tokia Rusijos laikysena sulaukė Lietuvos atsako: 2005 m. gegužės 8 d. Lietuvoje pirmą kartą, ir kol kas vienintelį, buvo paminėtos Antrojo pasaulinio karo pabaigos metinės. Į minėjimo iškilmes Vilniuje buvo sukviesti visi kare dalyvavę veteranai, neatsižvelgiant į tai, kurioje fronto pusėje jie kovojo karo pabaigoje<sup>43</sup>. Tais metais, Gegužės 8-ąjais, kaip Antrojo pasaulinio karo aukų dienai, atsirado vieta atmintinų dienų sąrašą. Dar prieš tai Lietuvos prezidentas aktyviai rėmė Vilniaus krašto Armijos krajobos veteranų plechavičiukų susitaikymą<sup>44</sup>. Ir jeigu Lietuvoje buvo žengti žingsniai, turėję integruoti konkuruojančias atminimo kultūras, Rusijos atžvilgiu buvo pasukta atminties konflikto link. 2006 m. vasarą Seimas dar kartą pakeitė Atmintinų dienų įstatymą, įtraukdamas į jį dvi naujas datas. Rugsėjo 28 d. lietuviai buvo raginami prisiminti Tuskulėnuose nužudytas aukas, o spalio 16 d. buvo įvardyta kaip Mažosios Lietuvos genocido diena<sup>45</sup>. Data, kuri buvo pasirinkta mažlietuvių genocidui atminti su jais pačiais iš tikro neturėjo nieko bendra. Iš tikrųjų 1944 m. spalio 16 d. Raudonosios armijos daliniai, įsiveržę į Rytprūsius, žiauriai išžudė Nemersdorfo kaimo gyventojus. Jau karo metais ši diena dar ir Josepho Goebelo propagandos dėka tapo sovietų žiaurumo simboliu ir turėtų mobilizuoti vokiečius žūt būtinei kovai prieš sovietus<sup>46</sup>. Priėmus šias įstatymų pataisas, Lietuvos atmintinų dienų kalendoriuje net 9 datos iš 54 turėjo priminti visuomenei apie sovietų nusikaltimus Lietuvoje. Šitaip įstatymais buvo dar labiau įtvirtinti pagrindiniai atminties kultūros Lietuvoje elementai.

42 E. Zubkova, *Sowjetische Vergangenheit der baltischen Staaten: Schwerpunkte und Kontroverse der kollektiven Erinnerung und Geschichtsschreibung*, O. Rathkolb / I. Sooman (Hg.), *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome – Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*, Göttingen, 2011, S. 89–110.

43 Plg. <<http://www.bernardinai.lt/archyvas/straipsnis/13361>>.

44 Plg. <<http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/pasaulis/susitaike-karo-veteranai-pagerbezuvusius-142720>>.

45 <<http://www.teisidas.lt/index.php?newsid=253>>.

46 M. Röger, *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung. Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989*, Marburg, 2011.

Verta pažymėti ir tam tikras atminties kultūrų transformacijos paraleles tarp regiono šalių: maždaug tuo pat metu Lenkijoje aiškiai dominuojančias pozicijas išsikovojo Varšuvos sukilimas<sup>47</sup>, suteikęs Lenkijos atminties kultūrai būdingus bruožus, ypač po 2000 m. Rusijoje valstybiniu lygmeniu konsoliduojama atminties kultūra su pergale Didžiajame tėvynės kare<sup>48</sup>, maždaug 2002 m. Holokaustas Vokietijos atminties kultūroje prarado dominuojančias pozicijas ir nuo to laiko turi konkuruoti su vokiečių Antrojo pasaulinio karo aukų diskursu<sup>49</sup>. Gali būti, jog šie procesai yra susiję ne tik su generacijų kaita trijų šalių visuomenėse, bet ir tarpusavyje. Tokią prielaidą daryti leidžia, viena vertus, Lietuvos ir Rusijos atminties kultūrų karai, kita vertus, šių procesų sąsajos Lenkijoje yra dar akivaizdesnės. Lenkijos atminties kultūra su Varšuvos sukilimo pagrindiniu elementu hegemonines pozicijas pradėjo gauti po vienu didžiausių XXI a. lenkų debatų dėl žydų žudynių Jedvabnėje. Šių debatų, kurių centre iškilo lenkų atsakomybės už Holokaustą klausimas, reikšmė Lenkijos visuomenei buvo didelė. Kadangi pirmąkart šioje šalyje buvo pradėta abejoti lenkų atminties ir atminimo kultūrose dominuojančiu aukos diskursu ir lenkų visuomenė nesutiko su nuomone, jog lenkas gali būti ir nusikaltėlis<sup>50</sup>. Nors Lenkijoje ligi šiol nesutariama dėl šių diskusijų reikšmės visuomenei, akivaizdu, jog ji turėjo ne tik „katarsio“ požymių, tačiau sustiprino ir tautiškai, o gal ir nacionalistiškai nusiteikusių lenkų siekį apginti įsivaizduojamą šalies garbę. Šios stovyklos šalininkų pozicijas tiesiogiai sustiprino pokyčiai Vokietijos atminties kultūroje. Vokiečiai, pradėję akcentuoti savo aukas, netiesiogiai įvardijo lenkus kaip nusikaltėlius, kadangi aukos naratyvas apėmė ir vokiečių tremtinius iš po karo Lenkijai atitekusių teritorijų. Šitaip per trumpą laiką lenkai antrąkart

47 St. Garsztecki, *Warschauer Aufstand und Zweiter Weltkrieg. Polnische Gedächtnispolitik zwischen nationaler Kanonbildung und europäischen Ansätzen*, P. O. Loew, Ch. Prunisch (Hg.), *Polen. Jubiläen und Debatten. Beiträge zur Erinnerungskultur*, Wiesbaden, 2012, S. 134–156.

48 H. Timmermann, *Die Verarbeitung des Endes des Sowjetimperiums im heutigen russischen Bewusstsein*, B. Faulenbach, F. J. Jelic (Hg.), *Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989*, Essen, 2006, S. 289–294.

49 A. Assmann, *Trauma und Tabu. Schattierungen zwischen Täter und Opfergedächtnis*, J. Landkammer, Th. Noetzel, W. Ch. Zimmerli (Hg.), *Erinnerungsmanagement. Systemtransformation und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*, München, 2006, S. 235–256.

50 M. Röger, *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung. Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989*, Marburg, 2011, S. 105–110.

buvo įstumti į nusikaltėlių vaidmenį<sup>51</sup>. Atsakas į šiuos veiksmus buvo siekis pasiremiant istorine politika apginti šalies atminties kultūrą.

Naujausi atminties kultūrų transformavimosi regione pavyzdžiai aki-vaizdžiai parodo ir naujų atminties kultūrų kūrėjus. Lenkijoje ir Lietuvoje svarbų vaidmenį greta dešiniųjų intelektualų suvaidino politikai, priėmę atitinkamus įstatymus bei sprendimus, leidusius atsirasti naujos atminties vietoms, kaip atminties kultūros verčių turinio katalizatoriams ir papildomoms komunikacinėms erdvėms. Tuo tarpu naujausius atminties kultūros pokyčius Vokietijoje iniciavo kiek kitoks aktorių ratas. Jam priklausė žymūs intelektualai, svarbų vaidmenį suvaidino informacijos priemonės, tačiau čia, skirtingai nuo Lietuvos ir Lenkijos, nebuvo politikų. Juos, kaip pastebėta šios temos tyrinėjimuose, sėkmingai pakeitė komercinis interesas. Vokietijos atveju nauja atminties kultūra parodė ir konkurencingumą rinkoje<sup>52</sup>. Kita vertus, aukų diskurso įtvirtinimas Vokietijos atminties kultūroje dar nėra pasibaigęs. Akivaizdžiai trūksta normatyvinių teisės aktų, nurodančių, jog visuomenė turi prisiminti savo aukas bei pagrindinių atminties vietų. Bandymai 1993 m. Berlyne sukurti Vokietijos aukų memorialą – *Neue Wache*<sup>53</sup> atrodo buvo pernelyg ankstyvi, o dešiniųjų bandymai paversti Drezeną tokio pobūdžio atminties vieta, nesulaukė politikų palaikymo ir nebuvo realizuoti. Beje, reikia pažymėti, jog panaši situacija klostosi ir Lenkijoje, kur greta dešiniųjų dominuojamos Lenkijos atminties kultūros formuojasi liberalių jėgų formuojama alternatyva, ko gero turėianti ir savosios atminties kultūrai svarbią atminties vietą kuriamuose Antrojo pasaulinio karo, o gal ir „Solidarumo istorijos“ muziejuose<sup>54</sup>. Tačiau greta aiškinimo apie neužbaigtą atminties kultūros formavimo procesą, galbūt galimas ir kitas – politikai visuomenei nustojo būti autoritetais ir XXI a., formuojant atminties kultūras, jų dalyvavimas tapo nebūtinasis? Į šiuos klausimus galima bus atsakyti tik toliau analizuojant atminties kultūrų galimas transformacijas čia paminėtose šalyse.

51 M. Röger, *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung. Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989*, Marburg, 2011, S. 134.

52 M. Röger, *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung. Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989*, Marburg 2011.

53 C. Leggewie, E. Mezer, „Ein Ort, an den man gerne geht“. *Das Holocaust-Mahnmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989*, München, Wien, 2005, S. 47–49.

54 St. Garsztecki, *Warschauer Aufstand und Zweiter Weltkrieg. Polnische Gedächtnispolitik zwischen nationaler Kanonbildung und europäischen Ansätzen*, P. O. Loew, Ch. Prunitsch (Hg.), *Polen. Jubiläen und Debatten. Beiträge zur Erinnerungskultur*, Wiesbaden, 2012, S. 134–156.

Aptartos lig šiol Lietuvos praeities panaudojimo dabarties tikslams praktikos parodė, jog joje dominavo veiksmas, kuriuos mes galėtume apibūdinti atminties politikos terminu. Įtvirtinant naujas temas atminties kultūroje aktyviai dalyvavo ir politikai. Tačiau jie, susidūrę su visuomenės pasipriešinimu, nesiekdavo vien įstatymų galia ir valdomais resursais įtvirtinti savos praeities dabartyje vizijos, o siekdavo, Peterio Steinbacho žodžiais, visuomenei priimtino kompromiso. Pastaraisiais metais Lietuvos atminties politikoje atsiranda vis daugiau istorijos politikos elementų. Jeigu 2009 m. Lietuvos Respublikos Seimo priimta deklaracija dėl vieno iš partizanų vadų paskelbimo valstybės galva<sup>55</sup> ir gali būti laikoma partizaninio diskurso įtvirtinimo Lietuvos atminties kultūroje tęsiniu, tai priemonės, kokiomis tai buvo daroma, neatitinka atminties politikos dvasios. Šiuo atveju politikai ėmėsi sau nebūdingos funkcijos. Jie įstatymų pagalba ne vertino praeities įvykius, tačiau ėmėsi perrašyti istoriją, o dar tiksliau – ją falsifikuoti. Toks Seimo žingsnis turėjo ir priešistorę. 2008 m. įtakingas Konservatorių partijos politikas Vytautas Landsbergis diskusijoje su istorikais dėl okupacijos ir aneksijos sąvokų, pasiūlė nagrinėti galimybę imtis prieš istorikus teisinio persekiojimo priemonių už tai, kad jie vertina daugiau kaip 60 m. senumo įvykius nesivadovaudami pastaraisiais dešimtmečiais priimtais teisiniais dokumentais<sup>56</sup>. Politikų bandymai monopolizuoti istorijos interpretavimo galimybes, kartu uždraudžiant tai daryti istorikams, yra labai geras pavyzdys, iliustruojantis istorijos virtimo mitu procesą.

Reikia pažymėti, jog šis politiko raginimas buvo išgirstas. Kiti politikų žingsniai jau tiesiogiai gali būti siejami su istorijos politika. Antai 2010 m. Lietuvos parlamentas papildė Baudžiamąjį kodeksą straipsniu, numatančiu bausmę už SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimų neigimą ar pritarimą jiems<sup>57</sup>. Juo buvo tęsiama prieš dvejus metus pradėta politika, kai buvo įvestas draudimas naudoti nacionalsocialistinę ar komunistinę simboliką<sup>58</sup>. Šiuose pastaruosiuose dviejuose žingsniuose atminties kultūros kare su Rusija matyti kokybiškai naujas atsakas. Iš esmės Lietuvos

55 [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=338700](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338700).

56 <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/vlandsbergis-lietuva-nera-atsakinga-uz-okupantu-valdzios-veiksmus.d?id=16596396>.

57 [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc\\_l?p\\_id=375951](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=375951).

58 Prezidentas pasirašė sovietinę simboliką draudžiantį įstatymą, [http://www.alfa.lt/straipsnis/188954/Prezidentas.pasirase.sovietine.simbolika.draudzianti.istatyma=2008-07-01\\_15-10/](http://www.alfa.lt/straipsnis/188954/Prezidentas.pasirase.sovietine.simbolika.draudzianti.istatyma=2008-07-01_15-10/).

pusė įstatymiškai pabandė išspręsti visoje Europoje diskutuojamą dilemą dėl sovietinių ir nacių nusikaltimų. Beje, ir ESBO 2009 m. rezoliucija parodė, jog šie veiksmai buvo sėkmingi ir tarptautinėje arenoje<sup>59</sup>.

Lietuvoje, skirtingai nuo Vokietijos ir Lenkijos, iki pastarųjų metų nebuvo bandyta teoriškai pagrįsti istorijos politikos būtinybę. Dažnai buvo kalbama apie patriotinės visuomenės brandos problemas, blogus vadovėlius, tačiau tik nuo 2012 m. galime kalbėti apie bandymus tokią politiką pagrįsti mokslškai. Panašiai, kaip Lenkijoje ar Vokietijoje, iniciatyva priklausė dešiniojo sparno filosofams. Vis dėlto argumentacija Lietuvoje kiek skyrėsi nuo lenkiškosios. Pagrindiniai priešai, trukdantys visuomenės narius paversti patriotais, Lietuvoje buvo įvardyti ne ankstesnis kultūrinis ir politinis elitas, bet ES ir jos homogenizuojanti istorijos politika<sup>60</sup>. Lietuvos filosofų, bandančių pagrįsti Lietuvos istorijos politikos būtinybę, nuomone, ES siekia neutralizuoti iš praeities vertinimų kylančius konfliktus ir, homogenizuodama praeitį, skatina nacionalines valstybes prarasti savąjį identitetą. Kitas filosofas be ES kaltina liberalus, jog jų veiksmai lėmė, kad istorija prarado politinę reikšmę ir nustojo būti svarbia tautinės tapatybės atrama<sup>61</sup>. Beje, peržvelgus filosofų darbuose cituojamos literatūros sąrašą, susidaro įspūdis, jog jie nelabai yra susipažinę su pagrindiniais diskursais Europoje šia tema ir dėl to jų kova su ES ir liberalais neretai tampa panaši į kovą su vėjo malūnais.

Nesunku pastebėti, jog bandymai teoriškai pagrįsti istorinės politikos būtinumą Lietuvoje atitinka dešiniųjų politikų norus. Jų valdomos vyriausybės pavidimu ir buvo vykdomas projektas, skirtas Lietuvos istorijos politikai. Tačiau vyriausybės kaita 2012 m. sukūrė naują situaciją, apsunkinančią istorijos politikos koncepcijos kūrimo darbus.

Pabaigoje reikėtų dar kartą bent trumpai sugrįžti prie įvade išsakytų minčių. Kaip parodė Lietuvos atvejis, dominuojančios atminties kultūros susiformavimas yra įmanomas ir jis yra realus. Kita vertus, vienos atminties kultūros dominavimas toli gražu nereiškia, jog jos įsigalėjimas

59 Pgl. Rusijos reakcija: G. Michaleva, *Vergangenheitsbewältigung als Voraussetzung für die Modernisierung Russlands*, *Ibid.*, S. 47–58, ypač S. 56–57.

60 Pgl. V. Radžvilas, *Istorijos politikos kryžkelė: puoselėti ar neutralizuoti istorinį pasakojimą?*, *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*, Vilnius, 2012, p. 13–50.

61 A. Jokubaitis, *Istorija neturi didesnės politinės reikšmės*, (<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-06-07-alvydas-jokubaitis-apie-istorijos-pasalinima-is-politikos/83520>).

reiškia, kad išnyks kitos atminimo kultūros. Lietuvoje jos irgi pasižymi įvairove. Atminimo kultūrų nešiotojai Lietuvoje yra tautinės mažumos, skirtingą istorinę patirtį turinčios žmonių grupės. Neretai jos, kaip pavyzdžiui, sovietinėje armijoje Antrojo pasaulinio karo metais kovoję kariai, nesiidentifikuoja su elementais, esančiais dominuojančioje atminties kultūroje. Ir toliau Lietuvoje išlieka gausus partizaninės kovos priešinkų būrys. Toliau diskutuodamos, šios grupės siekia transformuoti Lietuvos atminties kultūrą. Pagaliau, kaip parodė Lietuvos atminties kultūros transformacijos istorija, per pastaruosius dešimtmečius, net ir tapdama hegemonine, atminties kultūra Lietuvoje nepaliauja keistis, todėl dažnai vienu ar kitų elementų dominavimas joje nereiškia, jog ji tapo nepajudinama.

#### **Baigiamosios pastabos**

Lietuvos atminties ir istorijos politikos apžvalga leidžia diskusijai iškelti šias tezes:

› Akivaizdu, jog kiekviena atminties kultūra yra politiškai instrumentaluota, o kartu kiekviena valstybė turinti dominuojančią atminties kultūrą, vykdo atitinkamą atminties politiką.

› Kalbant apie praeities panaudojimą dabarties ir ateities tikslams reikia atkreipti dėmesį į skirtingus jos realizavimo metodus. Pagal tai santykį su praeitimi galima skirstyti į:

a) atminties politiką. Valstybė gina atminties kultūros elementus, kurie visuomenėje yra išdiskutuoti ir dėl jų yra priimtas tam tikras politinis kompromisas. Taip pat yra akivaizdu, jog greta atminties kultūros paraleliai egzistuoja ar net tiesiogiai konfliktuoja kitos atminimo kultūros.

b) istorijos politika pripažįsta tik „teisingus“ atminties kultūros elementus ir gina juos remdamasi įstatymais, nekreipdama dėmesio į visuomenės nuomonę. Istorinė politika yra būdinga autoritariniams režimams, tačiau jos požymių gali būti ir demokratinėse visuomenėse.